

NUIJASODAN VAIKUTUS ETELÄ-POHJANMAAN ASUTUKSEEN

[illegible]

Ilpo Lagerstedt

Nuijasodan vaikutus Etelä- Pohjanmaan asutukseen

Toinen korjattu painos
Copyright Ilpo Lagerstedt 2014
Kuvien copyright tekijöiden
Kansikuva Ilpo Lagerstedt ja VA 4811
Taitto ja kansi: Ilpo ja Anne Lagerstedt
ISBN-13: 9789522869265

Valmistaja: Books on Demand GmbH, Norderstedt, Saksa
Kustantaja: Books on Demand GmbH, Helsinki, Suomi

Sisällys

	Saatteeksi	11
1.	Nuijasotaa ennen ja jälkeen	13
1.2.	Kenen joukoissa seisot .	14
1.3.	Ilkkaisten sota	19
1.4.	Klaus Fleming Pohjanmaalla	27
1.5.	Kyrönmaan valloitus	38
1.6.	“Lappo, Ilmora och Wörå sockner Ladht han mest Ödelägia”	42
1.7.	Kuka hävitti Lapuanjokilaaksoa?	47
1.8.	Rannikon ja saariston nuijasota	50
1.9.	Flemingin paluu etelään ja kuolema	55
1.10.	Taistelu Pohjanmaasta jatkuu	56
1.11.	Vapauttaan puolustaneiden urhojen muisto	58
2.	Nuijasodan vaikutus Etelä-Pohjanmaan asutukseen	67
2.1.	Johdanto	67
2.2.	Lähteet ja tutkimuskausi	69
2.3.	Maakirjat lähteinä	70
2.4.	Kymmenysluettelot	71
2.5.	Tutkimusalue	72
2.6.	Tutkimusmetodi	76
2.7.	Käsitteet	78
3.	Nuijasodan vaikutus voutikunnan talolukuun	80
3.1.	Voutikunnan taloluku vuosina 1557–566	81
3.2.	Taloluvun kehitys maakirjoissa 1567–1595 ja kymmenysluetteloissa 1568–1595	84
3.3.	Maakirjan ja kymmenysluettelon talolukujen ero ennen nuijasotaa	87
3.4.	Taloluvun kehitys nuijasodan yli vuosina 1595–1598	87

3.5.	Nuijasodan ja katovuoden jälkeen. Taloluvun kehitys vuosina 1598–1608	89
3.6.	Taloluvun kehitys kirkkopitäjissä	93
4.	Nuijasodan vaikutus voutikunnan nokkalukuun	94
4.1.	Nokkaluku ja sen kehitys	94
4.2.	Nokkalukujen kehitys voutikunnassa vuoteen 1601 asti	97
4.3.	Ne 405 nokkaa	100
4.4.	Nokkaluvun kehitys nuijasodan jälkeen vuoteen 1608 mennessä	101
5.	Naiset veroluetteloissa	102
5.1.	Naisten määrä veroluetteloissa vuosina 1546–1566	103
5.2.	Emännät maakirjoissa ja kymmenysluetteloissa vuosina 1567–1595	104
5.3.	Kirkkopitäjien naiset	107
5.4.	Emännät nuijasodan jälkeen	108
5.5.	Emännät katovuoden jälkeen	110
6.	Emäntien ja isäntien vaihtuvuus nuijasodan aikana	113
6.1.	Vaihtuvuuden määrittämisen ongelma	114
6.2.	Isäntä- ja emäntämuutokset vuosina 1595–1599 maakirjoissa ja kymmenysluetteloissa	116
6.3.	Muutosten analyysi	118
6.4.	Paluumuutokset	121
6. 5.	Nuijapäälliköt ja veroluettelot	125
7.	Nuijasodan vaikutus autioitumiseen	126
7.1.	Autioituminen maakirjan mukaan	128
7.2.	Autioituminen kymmenysluetteloissa ennen nuijasotaa	131
7.3.	Autioituminen nuijasodan jälkeen	133

7.4.	Autioitumisen kehitys vuoteen 1608 mennessä	136
8.	Nuijasodan vaikutus historiallisissa pitäjissä	139
8. 1.	Kyrön suurpitäjä	140
8.1.1	Isokyrö	140
8.1.2.	Ylistaro	145
8.1.3.	Vähäkyrö	149
8.1.4.	Laihia	152
8.1.5.	Jurva	156
8.1.6.	Vöyri	158
8.1.7.	Lapua	162
8.1.8.	Nurmo	166
8.1.9.	Härmät	168
8.1.10.	Kauhava	171
8.1.11	Kuortane	174
8.1.12.	Alavus	176
8.1.13.	Töysä	179
7.1.14.	Ilmajoki	182
8.1.15.	Kurikka	186
8.1.16.	Jalasjärvi	190
8.1.17.	Kauhajoki	192
8.1.18.	Seinäjoki	195
8.2.	Mustasaaren suurpitäjä	196
8.2.1.	Mustasaari	197
8.2.2.	Koivulahti	201
8.2.3	Sulva	204
8.2.4.	Vargön saari Bergö	207
8.2.5.	Maalahti	209
8.2.6.	Pirttikylä	212
8.2.7.	Raippaluoto	213
8.2.8.	Björköby	216
8.2.9.	Maksamaa	217
8.2.10.	Oravainen	220
8.2.11.	Munsalan neljä kylää	224

9. Nuijasodan vaikutus voutikunnan asutukseen	226
9.1. Taloluku ja sen muutos	226
9.2. Nokkalukujen muutos nuijasodan aikana	230
9.3. Nokattomat talot	232
9.4. Nuijasodan ajan naiset	233
9.5. Alaikäisiä isäntiä	234
9.6. Autioitumisen analyysi	236
9.7. Autio maineen kaikkineen	239
9.8. Nuijapäälliköiden ja heidän vastustajiensa talojen kohtalo	240
9.9. Vahinkojen kasautuminen, eniten kärsineet pitäjät	241
 10. Miehiä nuijasodan ajoilta. Nuijasodan vaikutukset myöhemmissä lähteissä	246
10.1. Vuoden 1606 ikävero	246
10.2. Vuoden 1627 väenottoluettelo	249
10.3. Tuntematon sota	258
10.4. Nuijasodan muisto	261
 Loppuviitteet	266

Saatteeksi

Erinäisten vaiheiden jälkeen olen saanut valmiiksi jo edellisellä tuhatluvulla aloittamani tutkimuksen nuijasodan vaikutuksista Etelä-Pohjanmaan asutukseen. Ollaksemme tarkkoja, kyse on vain Korsholman eteläisen voutikunnan taloista, mutta sallittakoon laajempi alue kirjan nimessä.

Painopiste on nuijasodan vaikutuksilla asutukseen. Tarkoitukseni ei ollut tehdä uutta selvitystä nuijasodan tapahtumista, joista tutkijat Yrjö Koskisesta Ylikankaaseen ovat jo kertoneet. Ensimmäinen luku on johdanto aiheeseen ja yritän siinä välttää jo kerrottuja. Käytän nuijasodan ajan henkilöiden nimistä niiden vakiintunutta suomalaista muotoa. Tutkimus perustuu tekemiini tiedostoihin, jotka ovat hallussani.

Kiitän: Kansallisarkisto ja Kansalliskirjasto, Etelä-Pohjanmaan Kulttuurirahasto, Mieltyt, Erkki Minkkinen, Matti Korpiaho, Jaakko Ilkan sukuseuran Aila Yli-Hakola, Anelma Laurila, Petri Kapanen, Aina-Maria, sekä vaimoni Anne: häntä ilman ei.

Vanhempieni muistolle omistan tämän.

Ilpo Lagerstedt 16.7.2014, Apollo 11:n kuulennon lähdön 45. vuosipäivänä.

“Nuija-Sota, sen syyt ja tapaukset” on kirjan nimi, jota tekijä h:ra Yrjö Koskinen tarjoo pyhitettäväksi. – Meidän tulee muistuttaa, että kielellämme harvoin tarjotaan tällaisia kirjaa, joka aikoo tieteellisesti esittää asiata, suuresta arvosta kyllä vaan yli mitä voipi vaatiakaan että tavalliset talonpoikaisten lukijat siihen tarpeeksi asti mielistyisivät. Mutta vielä harvemmin tarjoo tällaisia kirjaa kuin h:ra Koskinen, joka kirjoituksissansa niin onnellisesti yhdistää ajatusten syvyyden ja selkeyden ynnä viehättävän ja puhtaan kielen. Jo senkin puolesta ansaitsee tarjottu kirja kansalaistemme mieluosion. Vaan “Nuijasota” on historiassamme merkellisimmistä tapauksista, 1:ksi senpuolesta että sen alla loppui toinen ja alkoi kolmas aikajakso Suomen historiassa, ja 2:ksi siitä syystä, että se oli ainoa kerta, jolloin Suomen kansa omin päinsä ilmoitti mielialansa ja puuttui maansa hallituksen muotoa muuttamaan. ...Sanalla sanoen, tämä tilattavaksi tarjottu kirja ansaitsee maanmiestemme lämpimimmän suosion ja mielipidon, eikä kukaan saa luulla, ettei siitä ole sivistyneelle talonpojalle yhtä paljon hyötyä kuin kellenkään muulle sivistyneelle. – Suometar 23.1.1857

Erään sunnuntain iltapäivällä keuhkokuumeena v. 1857 menin jollekin asialle käymään Yli-Nikkolaan. Siellä istui penkki täynnä kylän miehiä kaikilla sen ajan tavan mukaan lakit päässään.. Isäntä Jaakkoo istui pöydän päällä jotain kirjaa lukien, jota lukemista penkillä istujat näyttivät hartaana kuuntelevan ja aina silloin tällöin luetun johdosta välinsä keskustelevan. Kun mulla ei ollut mitään erityistä kiirettä, päätin minäkin jäädä kuuntelemaan. En siitä ymmärtänyt – sopii sanoa – juuri yhtään mitään. Ainoat sanat, jotka jäivät muistiini, olivat ”Nuijasota”. Nuo sanat olivatkin hyvin tutut, kun Piirtolankankaalla olin ollut useammankin kerran katselemassa niitä kuoppia, siellä ”Kapalassa”, jossa silloin vielä näkyi nuijasodassa kaatuneiden miesten luita(?). – Ylinikkoolainen oli siis jo ehtinyt hankkimaan tuon juuri silloin ilmestyneen kirjan itselleen ja luki sitä siinä naapureilleen. – J.W. Vanha muistelmä Ilmajoen. Ilmajoki 10.10.1935.

1. Nuijasotaa ennen ja jälkeen

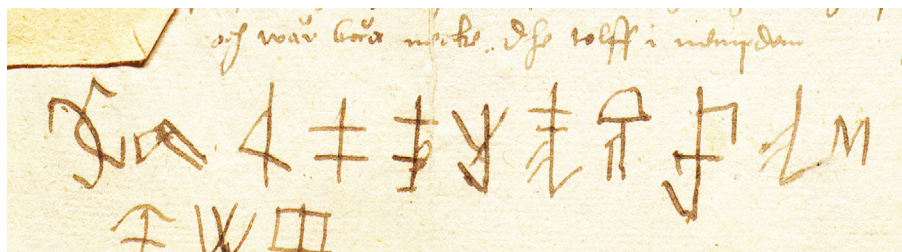
Vuonna 1793 julkaistu Österbottnisska Gemene Mans Sagn -tarina kertoi 1500-luvun lopun Suomesta: Kuningas Sigismundin sotaväki Puolasta ja Liettuaista oli tullut Suomeen sekä joidenkin ruotsalaisten ja suomalaisten kanssa aikoi hyökätä Ruotsiin ja hallituksen kimppuun, jota edusti kuninkaan setä Kaarle herttua. Sotaväki oli jonkin aikaa Suomessa, jota suuri ratsuväen määrä köyhdytti niin, että osa ratsuväkeä komennettiin Pohjanmaalle pitkin maantietä aina Kokkolan pitäjään asti sekä joitakin vielä pohjoisemmaksi. Sotilaat harjoittivat paljon väkivaltaa kaikkialla, niin että asukkaat keskenään päättivät ajaa pois sotaväen, joka oli tullut tuhoamaan kaikki ruuan ja ravinnon ei vain heiltä ja heidän lapsiltaan, vaan myös heidän elukoiltaan.¹

Turun Wiikko-Sanomat kirjoitti 26.2.1820: ”Nuia-Sota tapahtui Suomessa 223 vuotta sitten, Suomen Talonpoikein ja Kuningas Sigismunnin puolta pitävän Sotaväen välillä, ja on siitä nimensä saanut, että talonpojilla siinä oli sota-aseina nuiat eli kurikat, joiden päihin oli lyötynä rauta-nauloja. Tämän soan ensimmäinen syy uskotaan olleen pelko, että Sigismunnin, joka oli sekä Ruotin että Puolan Kuningas, ja [joka] seurasi Paavin uskoa, piti väkise pakottamaan Suomalaisia seuraamaan Paavilaista uskoa, jonka tähden myös Ruotin Kansa vieroi häntä, ja Sigismunnin Puolan maalla viipyissä, otti hänen Caarlo nimisen setäsä Ruotin Waltakunnan Hallihtijaksi, mutta Suomen Maata hallihti Sigismunnilta tähän Maahan asetettu Päämies Claes Flemming, joka oli mainitun kuninkaan uskollinen ja kiivas palvelija. Pää-syy nuiasotaan oli kuitenkin se, että Kuningas lähetti Puolan Maasta Suomen Maahan paljon Hevosväkeä (eli Kawalleriita) talonpoikien elättää ja taloissansa pitää. Tämä Puolan sotaväki ei tyytynyt siihen muonaan, joka talonpojilla oli sillen antaa, mutta otti väkise talonpojan kiiperistä ja aitasta, mitä parasta syömätavaraa siellä löytyi, löi talonpoikia ja teki monenkaltaista väkivaltaa.”² Nuijasotaa käytiin suhteellisen lyhyen ajan marraskuusta 1596 maaliskuuhun 1597. Silti se on herättänyt intohimoja myöhemminkin.

1.2. Kenen joukoissa seisot

Ruotsin kuninkaalla Kustaa Vaasalla oli kolme laillista poikaa. Häntä seurasi valtaistuimella vanhin poika Eerik XIV. Eerikin ristiriitainen ja väkivaltainen sisäpolitiikka nosti pian aateliston häntä vastaan. Eerik kärsi myös vainoharhaisuudesta ja muista mielenterveysongelmista. Eerikin veljet Juhana ja Kaarle syrjäyttivät hänet. Juhana otti kruunun ja hallitsi Juhana III:n nimellä. Kustaa-isä oli kääntynyt valtakunnan luterilaiseen uskoon. Juhana yritti palauttaa katolisen uskon. Tässä häntä tuki puoliso Katarina Jagellonica, joka kuului katolisen Puolan kuningashuoneeseen. Katarinan ja Juhanan poika Sigismund syntyi Ruotsissa, mutta hän sai katolisen kasvatuksen. Vuonna 1587 Sigismundista tuli Puolan kuningas. Hän muutti Puolaan ja antoi siellä vainota luterilaisia. Juhanan kuoltua v. 1592 Sigismundista tuli myös Ruotsin kuningas, mutta hän asui yhä Puolassa. Ruotsissa oli nyt ikään kuin tyhjä valtaistuin, jota halusi Kustaa Vaasan kolmas poika ja Sigismundin setä herttua Kaarle. Suomea johti tuolloin valtaneuvos Klaus Eerikinpoika Fleming, valtakunnan marski, amiraali, kenttämarsalkka ja asevoimien ja Venäjän sodan ylipäällikkö. Hänelle on annettu myös sellaisia nimityksiä kuin verikoira ja lahtari. Fleming oli Sigismundin vankka tukija, Kaarle herttuan vastustaja ja ajoittain Ruotsi-Suomen mahtavin mies. Suuri osa Suomen aatelista eli ”Suomen herrat” olivat hänen puolellaan. Pohjanmaalla vouti Tuomas Yrjönpoika ja lainlukija Eerik Olavinpoika noudattivat orjallisesti ilmeisesti pienimmissäkin asioissa Klaus Flemingin käskyjä saaden kansan vihat päällensä, kirjoitti Armas Luukko.³

Kansa kärsikin. Pitkä viha eli neljännesvuosisadan kestänyt sota Venäjää vastaan oli alkanut v. 1570. Sotarasittikoko Suomen talonpoikaisväestöä. Verotaakka kasvoi. Pohjalaiset joutuivat vartioimaan pohjoista rajaa Oulun suunnassa. Sotaväkeä majoitettiin aika ajoin linnaleiriin talonpoikien keskuuteen. Osa sotilaista oli Ruotsi-Suomen ulkopuolelta maista, joissa talonpojat olivat maaorjina. Luukko ei ole maininnut puolalaisista sotilaista Pohjanmaalla, mutta skottilaisia, ruotsalaisia ja saksalaisia hän kirjoitti olleen maakunnassa. Ehkä kyse oli Puolan

Nuijamiesten puumerkkejä vuodelta 1595 Kansallisarkiston Acta historica -kokoelmasta. Mukaan liitetyn ja myöhemmin täytekynällä kirjoitetun erillisen paperin mukaan ensimmäinen puumerkki vasemmalta ylhäältä on Pentti Pekanpojan (Bengt Persson). Kahdeksannen kohdalla lukee Yrjö S (Jören Sigh), jolla tietysti tarkoitetaan Yrjö Kontsasta. M-kirjaimen kohdalla on nimi Matti Pekanpoika (Madz Persson) ja W-kirjaimen kohdalla Joonas Laurinpoika. Olisiko yhdeksäs Jaakko Ilkan puumerkki?

palveluksessa olevista saksalaisista sotilaista. Kuten edellä olleesta Turun Wiikko-Sanomien katkelmasta käy ilmi, sotilaat saattoivat ottaa elantonsa suoraan talonpojilta. Yrjö Koskinen kirjoitti: ”Sillä kun ratsumiehet itse saavat käydä saataviansa kantamassa, niin vievät talonpo’ilta raavaat ja hevoset..” Osa ratsumiehistä oli pohjalaisia. Kun talo varusti miehen ja hevoson, niin se sai verovapauden. Kun talo varusti kaksi ratsumiestä, se sai periä linnaleiriveroa toisesta. Vuodesta 1592 ratsumiehen varustanut talo sai pitää muut miehensä kotona, heidän ei tarvinnut lähteä sotaan. Lainlukija Eerik Olavinpoika, vouti Tuomas Yrjönpoika, lippukunnan päällikkö Lauri Niilonpoika ja moni muu varakas pohjalainen talonpoika, nimismies tai papin poika varusti ratsumiehen. Näitä ratsumiehiä kutsuttiin kotihuoveiksi. He olivat talonpoikais yhteisön alinta luokkaa, renkejä ja tilattomia. Talonpojat kutsuivat huoveja sontaryttäreiksi, koska heidät oli nostettu ratsun selkään sontakuorman päältä ilman mitään sotakokemusta. Myös kotihuoveja olivat linnaleirissä Pohjanmaalla, mitä talonpojat vastustivat. Kotihuovit eivät häikäilleet periessään linnaleiriä isänniltä. Tämä kiristi entisestään talonpoikien, sotilaiden ja virkamiesten välejä.⁴

Linnaleiri oli Kyrön suurpitäjässä ankarampi kuin Mustasaaren suurpitäjässä, koska linnaleiri perustui talojen maalukuun. Kyrön talot sisämaassa olivat suurempia kuin talot rannikolla. Kyrön suurpitäjässä taloilla oli keskimäärin veromaata 21,57 panna. v. 1595. Mustasaaren suurpitäjässä taloilla oli keskimäärin vain 12,13 panna. Meren hyöty oli näin merkitsevä.⁵

Turun Wiikko-Sanomien kirjoitti: ”Tämän kovan vaivan alla lähetettiin Pentti Pouttu niminen talonpoika Isosta Kyröstä yli meren Tukholmiin, valittamaan maakunnan suurta räsitusta ja tuskaa.” Tarina on siinä oikeassa, että Pentti Pouttu Ylistaron Topparlan kylästä alkoi toimia linnaleiriä vastaan jo 1570-luvulla. Luukko totesikin hänet nuijamiesten poliittiseksi johtajaksi. Kuningas Juhana III lopetti linnaleirin v. 1590, mutta se palasi seuraavina vuosina. Venäjän kanssa sovittiin välirauha v. 1593, mutta Fleming ei kotiuttanut sotaväkeä vaan lähetti sen taas linnaleiriin eri puolille maata. Pohjalaiset valittivat yhä enemmän linnaleiristä, huovien väkivallasta ja Flemingin virkamiesten toimista. Tilanne kiristyi, nuijat kaivettiin esiin ja yhteenottoja sattui. Välillä sotilaita vedettiin maakunnasta pois joksikin aikaa, mutta aina he tulivat takaisin. Pohjalaiset kääntyivät Kaarle herttuan puoleen. Hän määräsi pohjalaiset vapaiksi linnaleiristä, mutta minkä helpotuksen herttua myönsi, sen marski kielsi.⁶

Rauha Venäjän kanssa saatiin aikaan toukokuussa 1595. Fleming ei kotiuttanut sotilaita. Österbottnisska Gemene Mans Sagn -tarina kertoi siis, että Sigismundin sotaväki oli tullut Suomeen siksi, että kuningas hankki hyökkäystä Ruotsiin. Se, että Klaus Fleming aikoi tukea Sigismundin hyökkäystä Ruotsiin, oli ehkä se ”hyvin tunnettu” syy, miksi Fleming aikalaisten mielestä piti sotaväen valmiina, vaikka Venäjän kanssa oli jo rauha. Johan Verwing oli kirjoittanut tästä jo v. 1746: ”Samalla mahdettiin antaa Flemingille täysi oikeus ja lupa, että kun hän saisi kuulla, että kun Ruotsissa on ryhdytty johonkin väkivaltaiseen [hankkeeseen] kuningasta vastaan, hän saisi valtuudet nostattaa asevoimia sinne, ja murskata sellaisen.” Österbottnisska Gemene Mans Sagn -kirjoitus on julkaistu alkuvuonna 1793 Nyttä

Nuijasotaa käytiin vuosina 1596–1597. Tämä sota oli myös sisällissota, joka koski suurta osaa Suomea, ei vain Etelä-Pohjanmaata. Takana oli pitkä viha eli noin 25 vuotta kestänyt sota Venäjää vastaan. Nyt vallasta taistelivat Kaarle herttua ja Klaus Fleming. Kansamme kärsi väkivallan ja sorron alla. Nuijasota oli vedenjakaja, jossa Suomen kansa pyrki ensi kerran muuttamaan maan johtoa. Tässä kirjassa kerrotaan, miten nuijasota ja sen vaikutukset koettelivat tuon ajan Etelä-Pohjanmaata ja sen historiallisia pitäjiä.

Ilpo Lagerstedt on jo aiemmin kirjoittanut yhtä ja toista Etelä-Pohjanmaan historiasta sekä kirjoja supersankareista, Tex Willeristä, Sotamies Masista, astronauteista ja kuulennoista, Amerikan suomalaista sarjakuvataiteilijoista, Suomen sodan sotamiehistä ja erikoisista taivaanilmiöistä kirjassa Aaveraketteja.

BoD™
BOOKS on DEMAND

www.bod.fi